

Державне регулювання системної кризи в Україні

Лощина Л.В.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри бізнес-економіки та адміністрування
Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка

Ковтун Г.І.

старший викладач кафедри бізнес-економіки та адміністрування
Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка

У статті проаналізовано науково-методологічні підходи до класифікації криз за різними ознаками; визначено сутність категорії «системна криза»; досліджено причини виникнення та форми прояву економічної кризи в Україні 2014–2017 рр., що має ознаки системної; запропоновано напрями державного регулювання системних кризових явищ у контексті світових глобалізаційних процесів.

Ключові слова: державне регулювання, системна криза, стратегія управління, інноваційна економіка, глобалізація, рейтинги розвитку України.

Лощина Л.В., Ковтун Г.И. ГОСУДАРСТВЕННОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ СИСТЕМНОГО КРИЗИСА В УКРАИНЕ

В статье дан анализ научно-методологических подходов к классификации кризисов по разным признакам; определена сущность категории «системный кризис»; исследованы причины возникновения и формы проявления экономического кризиса в Украине 2014–2017 гг., имеющего признаки системного; предложены направления государственного регулирования системных кризисных явлений в контексте мировых глобализационных процессов.

Ключевые слова: государственное регулирование, системный кризис, стратегия управления, инновационная экономика, глобализация, рейтинги развития Украины.

Lochshina L.V. Kovtun G.I. STATE REGULATION OF THE SYSTEMIC CRISIS IN UKRAINE

The article analyses the scientific and methodological approaches to the classification of crises according to various peculiarities; the essence of the category “systemic crisis” is determined; the causes of the emergence and forms of the economic crisis manifestation in Ukraine in 2014–2017, which has features of the system are studied; the directions of the state regulation of systemic crisis phenomena in the context of world globalization processes are proposed.

Keywords: state regulation, systemic crisis, management strategy, innovation economy, globalization, ratings of development of Ukraine.

Постановка проблеми. В умовах інтеграції до Європейського співтовариства Україна знаходиться у процесі розбудови реальної економічної незалежності та розвиненої демократії. Однак протягом останніх років країна перебуває в системному кризовому стані, що проявляється в різних сферах суспільного життя: економічній, соціальній, політичній, правовій. Основним фактором ліквідації негативних наслідків системної кризи в Україні є заміщення регулювання економіки на державному рівні корпоративним управлінням. У наш час, коли Україна намагається асоціюватися до спільноти європейських країн та враховувати особливості глобалізаційних процесів, одним із пріоритетних напрямів розвитку є вдосконалення механізмів державного регулювання за рахунок досягнення прозорості

функціонування економічної системи, розроблення власної стратегії виходу з кризи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Причини, ознаки та наслідки системної кризи досліджувало багато вітчизняних учених у галузі державного управління та економіки, серед яких: О. Амосов, Б. Гаврилишин, В. Дикань, Ю. Кальниш, М. Коваленко, М. Латинін, В. Мартиненко, Ю. Ульяновченко та інші. Вони акцентують увагу на різних аспектах системних порушень економічного, політичного, соціального та культурного розвитку. Зокрема, дослідження проблематики фінансових криз відображено в наукових публікаціях О. Барановського, В. Ковальова, П. Стецюка, О. Тивончука. Значну увагу приділено питанням фінансових процесів суб'єктів господарювання в умовах кризового стану в

дослідженнях В. Геєця, Б. Кваснюка, М. Чумаченко та ін. Проблеми банківських криз досліджено в роботах І. Бланк, В. Богомолова, А. Богомолової, Дж. К. Ван Хорн, І. Кованкадзе, І. Ларіонова, І. Макаренко, К. Мараховської, О. Терещенка, Р. Хіт.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – виявити наслідки системної кризи в економіці України у 2014–2017 рр., дослідити причини її виникнення, схарактеризувати напрями державного антикризового регулювання та надати відповідні висновки та рекомендації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Глибоку кризу, що спіткала Україну у 2014–2017 рр., можна схарактеризувати як системну – кризу базових відносин у політико-правовій та соціально-економічній сферах, на яких будувалася чинна модель розвитку країни.

Криза в сучасному розумінні (від грец. *krisis* – вихід, закінчення, суд і вище справедливе покарання) – це крайнє загострення суперечностей у соціально-економічній системі, що загрожує її життєстійкості в навколишньому середовищі [1, с. 12].

Поняття «криза» часто пов'язують із поняттям «ризик», що певною мірою впливає на методологію розроблення будь-якого управлінського рішення. Водночас проблему кризи розглядають і з іншого боку. Певна система, будь то суспільна формація чи орган державної влади, має дві тенденції щодо свого існування: функціонування та розвиток. Останні якнайтісніше взаємопов'язані, відображають діалектичну єдність основних тенденцій системи [1, с. 10].

Класифікація криз здійснюється шляхом розподілу їх на групування їх за сутнісно-характерними ідентифікаційними ознаками різних можливих кризових станів соціально-економічної системи, що необхідно для узагальнення інструментарію їх аналізу, прогнозування та визначення перспективних антикризових заходів. Необхідність розгалуженої класифікації криз пов'язана з диференціацією засобів і способів управління ними. Якщо ж типологія й розуміння характеру кризи – з'являються можливості зниження її гостроти, скорочення тривалості та забезпечення безболісності перебігу. Класифікація криз за певними ознаками дає можливість їх поділяти за масштабами прояву (загальні та локальні), за проблематикою (макро- й мікрокризи), за причинами виникнення (природні, суспільні та екологічні кризи).

Економічні кризи, зокрема фінансові, тобто кризи грошового вираження економічних процесів, можуть сприяти виникненню соціальної кризи, хоча вона може утворюватися й сама по собі. Загострення суперечностей та зіткнення інтересів різних соціальних груп сприяє розвитку кризових явищ у соціальній сфері. Складовими елементами політичних криз є втрата довіри й авторитету до органів управління, розкол у партіях. Ідеологічна криза проявляється у занепаді підвалин моральності, зростанні злочинності, неможливості реалізації різних інтересів певних соціальних груп та класів тощо. Політичні кризи зазвичай охоплюють всі боки розвитку суспільства і з часом трансформуються в кризи економічні. У процесі соціальних та економічних реформ виникають психологічні кризи, що проявляються в масових стресових ситуаціях, у почуттях невпевненості, паніки, страху за майбутнє, в незадоволеності роботою, правовій незахищеності та в низькому соціальному стані.

Технологічна криза виникає як криза нових технологічних ідей на тлі явно вираженої потреби в нових технологіях, наприклад, це може бути криза технологічної несумісності виробів, криза відторгнення нових технологічних рішень. Такі кризи можуть виглядати як кризи науково-технічного прогресу. Порушення закону пропорційного розвитку суспільного виробництва спричиняє структурну кризу, яка проявляється у вагомих диспропорціях між галузями, з одного боку, і випуском важливих видів продукції в натуральному вираженні, необхідних для збалансованого розвитку, – з іншого [2, с. 277].

Виділяють також передбачувані (закономірні) й несподівані кризи. Передбачувані кризи розглядаються як невідворотний етап розвитку системи, їх прогнозованість базується на об'єктивних закономірностях функціонування соціально-економічних систем. Причини криз як сукупність факторів впливу на соціально-економічну та інші системи зумовлюють виникнення й характер перебігу криз. З огляду на вищезазначене, саме це є визначальним в обґрунтуванні вибору певного інструментарію прогнозування для боротьби з проявами кризових явищ.

Категорія «системна криза» все частіше вживається в науковій літературі, проте однозначного її тлумачення немає. Більшість учених схиляються до думки, що це криза, що охоплює будь-яку сферу організації суспільства: політичну, економічну, духовну (культуру).

турну), соціальну тощо. Іншими словами, розбалансованість суспільної системи, яку не може бути подолано (без зміни) в межах чинного соціально-економічного ладу, взаємна невідповідність економіки, соціальної сфери, політики, занепад механізмів, що включають процедури забезпечення дотримання встановлених у суспільстві правил (суди, поліція, освіта, виховання, засоби масової інформації тощо), являють собою системну кризу. Системна криза – це динамічний процес трансформаційних змін базисних компонентів відповідної системи, наслідком якого є перехід з однієї історично зумовленої конфігурації в іншу або припинення її існування в цій системній якості [3, с. 373].

Основною суперечністю, що може періодично викликати системні кризи в конкретній країні, є невідповідність обраних методів державного регулювання поточній економічній ситуації.

Характерними ознаками прояву системної кризи є тривала і явна неспроможність виконання державою своїх функцій; втрата державними структурами управлінського впливу; підвищена соціально-політична активність незадоволених мас; подальша диференціація доходів населення, що привело до зuboжіння значної його частини; різке погіршення якості життя людей внаслідок втрати роботи і руйнування звичного способу життя.

Особливістю системної кризи в Україні є комплексність впливу факторів, що посилювалися через суспільно-політичні протиріччя, і як наслідок, в країні не було створено базового господарського комплексу соціально-економічного розвитку. Структура української економіки у період до 2014 року переважно визначалася не внутрішніми потребами економічного зростання, а зовнішнім попитом сировинного характеру (відношення експорту продукції з низькою доданою вартістю до ВВП становить в Україні близько 50%) [4, с. 10–11]. Така тенденція зберігається і сьогодні. Систематичний характер мають кризові явища у сфері державних фінансів, у банківській системі, зростає безробіття, інфляція, має місце спад виробництва. Отже, ситуацію можна визначити як системну кризу, що розвивається в умовах стагфляції.

Для розуміння системної кризи велике значення мають її різноманітні наслідки. Підвищення ж ефективності антикризового управління буде нівелювати негативні наслідки кризових явищ. Тривалість, глибина та наслідки економічної кризи зале-

жать від чинників її виникнення і можливостей системи протидіяти цим впливам. Унаслідок дії механізмів саморегулювання або управління криза з часом може набувати характеру процесу, що затухає, або навпаки, за слабого супротиву системи криза може посилюватися й охоплювати все нові елементи та підсистеми.

На сучасному етапі розвитку світової економіки під впливом глобалізаційних процесів відбувається трансформація системної кризи. Наслідком глобалізаційних процесів є оформлення нової світової цілісності на користь більш розвинених країн. Це пов'язано із сучасною боротьбою за сегменти ринку, з контролем за розповсюдженням технологій та інвестицій, перетіканням природних ресурсів та робочої сили до світових емісійних центрів чи їхніх сателітів, організацією світової валютно-фінансової системи неокolonіальної моделі, сучасними методами маніпулювання та управління територіями.

Постсоціалістичні країни на собі відчули негативні наслідки глобалізації. Насамперед, починаючи з 90-х років ХХ-го століття, в цих країнах суттєво скоротилася чисельність населення, був значно втрачений економічний потенціал, зросло безробіття, знизилася якість життя. Економіка постсоціалістичних країн спочатку потерпала від впливу найбільш кваліфікованих кадрів, а потім від надлишку інших трудових ресурсів у зв'язку із суттєвим скороченням робочих місць. Це стосується й сировини, попит на яку знижується внаслідок деградації з високою доданою вартістю. Так, за рівнем технологічності вітчизняна промисловість на третину позаду від показників ЄС, за часткою хай-тек-продукції в експорті відстає у 4–8 разів, за енергоефективністю – в 10 разів. Завдяки введенню нових технологій приріст ВВП становить 0,7% проти 60–70% в розвинених країнах [5, с. 8]. Не дивно, що у глобальному рейтингу інноваційності Global Innovation Index Україна у 2017 році посіла 50 місце, причому за окремими компонентами індексу – «інноваційні зв'язки», «засвоєння технологій», «креативні товари і послуги», «вплив знань» – вітчизняні компанії займають дуже низькі позиції. Не краща ситуація і в рейтингу конкурентоспроможності Global Competitiveness Index, за яким країна знаходиться на 81 місці зі 137 країн світу [6].

У цьому контексті необхідно зауважити, що тільки виробництво інноваційної та високотехнологічної продукції, створення нових

секторів економіки дасть змогу отримати конкурентні переваги на світовому ринку.

Водночас, аналіз показників за ключовими сферами за 2017 рік свідчить, що відбулося зменшення випуску промислової продукції на 0,1%, зокрема через торговельну блокаду; падіння випуску в сільському господарстві на 2,7% відбулося через менший врожай основних культур; знизилася купівельна спроможність населення через високий рівень споживчої інфляції, що становив 13,7%, та рівень інфляції промислових виробників – 16,5%; зменшилися відсоткові ставки за кредитами та депозитами, зокрема внаслідок великої пропозиції таких депозитів і водночас обмеженого кредитування бізнесу. Одночасно намітилася тенденція до збільшення обігу оптової та роздрібною торгівлі на 2,8% та 8,8% відповідно; вантажообігу і пасажирообігу на 5,8% та 7,4%; обсягів будівельної продукції на 20,9%; обсягів залишків за депозитами на 13%; обсягів залишків за кредитами на 1,9% [7].

За прогнозами фахівців Українського інституту розвитку, у 2018 році відбудеться зростання внутрішнього споживання та інвестицій, експорту товарів та послуг. Підвищення мінімальної заробітної плати та зростання пенсій сприятимуть збільшенню споживання, хоча, ймовірно, наростатимуть і інфляційні процеси. Державне регулювання в умовах системної кризи в Україні повинно також враховувати наступні ризики, які в разі реалізації суттєво змінять економічну ситуацію у 2018 році. По-перше, в разі невиконання вимог МВФ отримання коштів від Фонду та інших міжнародних організацій стає проблематичним, що разом зі значними виплатами за зовнішнім боргом призведе до суттєвого зменшення валютних резервів та різкої девальвації гривні. По-друге, у 2018 році можуть відчутно знизитися світові ціни на ресурси після їх стрімкого зростання 2017 року, що спричинить зниження надходжень від експорту товарів і збільшення дефіциту поточного рахунку, внаслідок якого зросте тиск на резерви та гривню [8, с. 13–14].

У зв'язку з цим державне регулювання економіки України повинно базуватися на врахуванні як прогнозних ризиків у короткостроковому періоді, так і глобалізаційних викликів у довгостроковій перспективі.

Висновки з проведеного дослідження. Державне регулювання економіки, насамперед формування стратегії управління системною кризою, повинно враховувати вплив специфічних рис країни, а саме: причин виник-

нення кризи, макроекономічного підґрунтя та перспектив розвитку країни, фінансової позиції, ризику поширення та доступності інструментів вирішення.

Основними напрямками подолання системної кризи в Україні є насамперед запобігання економічній кризі шляхом залучення внутрішніх та іноземних інвестицій для фінансування пріоритетних галузей економіки. Аналіз сучасного стану вітчизняної економіки показує, що наявні механізми державного регулювання економічного розвитку не функціонують належним чином: не відбувається кредитування банківською системою реального сектору економіки через високі ризики; майже не працює вітчизняний фондовий ринок; має місце дефіцит державних коштів на розвиток економіки; немає системи підтримки і стимулювання інноваційного сектору економіки; не створені умови для функціонування високотехнологічних кластерів. Все це привело до різкого зменшення обсягів прямих інвестицій в українську економіку, поглиблення структурних проблем, а рівень зношеності основних фондів продовжує зростати.

Недосконалі методи державного регулювання економіки та відсутність в Україні стратегії управління, що відповідає умовам четвертої промислової революції, привели до збереження сировинної структури вітчизняної економіки. В цих умовах старі методи державного регулювання не спрацьовують. Тому подальше вдосконалення державного регулювання економіки на основі розроблення стратегії управління системною кризою буде сприяти вирішенню таких завдань, як:

- зміна структури вітчизняного експорту за рахунок фінансування програм розвитку або модернізації реального сектору економіки;
- створення умов для залучення власного приватного інвестора за рахунок вільних коштів виробників та кредитів банку реконструкції та розвитку;
- зміна структури запозичень у реальний сектор економіки з орієнтацією переважно на внутрішній український фінансовий ринок;
- спрямування на фінансування інноваційних проектів коштів працюючого населення, акумульованих за пенсійними програмами;
- розроблення механізмів впровадження інновацій, а саме: краудсорсингових платформ для залучення інвестицій у стартапи, електронних майданчиків для торгівлі інноваційними технологіями та сервісами тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Василенко В.О. Антикризове управління підприємством : навч. посіб. Київ, ЦУЛ, 2003. 504 с.
2. Орел Ю.Л. Нециклічна криза економіки України в період з 2013 по 2015 роки: причини виникнення та шляхи подолання / Ю.Л. Орел // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. праць. – Харків: Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2015. № 1(47). С. 275–279. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdy_2015_1_40.pdf.
3. Політична енциклопедія / [редкол. : Ю. Левенець, Ю. Шаповал та ін.]. К.: Парлам. вид-во, 2011. 808 с.
4. Системна криза в Україні: передумови, ризики, шляхи подолання: аналітична доповідь. / Я. А. Жаліло, К. А. Кононенко, В. М. Яблонський та ін. / за заг. ред. Я.А. Жаліла. Київ, Вид-во НІСД, 2014. 132 с.
5. Мазур О.А. Українська наука – цифри і факти. С. 5–11. URL: http://www.nas.gov.ua/publications/books/series/9789660247048/Documents/2013_7/Nauka_Ukr_V7_2.pdf (дата звернення: 21.07.2018).
6. Позиція України в рейтингу країн світу за індексом глобальної конкурентоспроможності 2017–2018. URL: <http://edclub.com.ua/analytika/pozyciya-ukrayiny-v-reytingu-krayin-svitu-za-indeksom-globalnoyi-konkurentospromozhnosti-2> (дата звернення: 15.06.2018).
7. Основні показники соціально-економічного розвитку України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/mp/op_u/op1217_u.htm (дата звернення: 15.06.2018).
8. Економічний розвиток України 2017: досягнення, невдачі, перспективи. Аналітичний вісник “INSIDE UKRAINE”. 2017. Грудень 13. № 74. С. 13–14. URL: [http://icps.com.ua/assets/uploads/files/IU_73_UKR_2017_11_14_col%20\(1\)_2058.pdf](http://icps.com.ua/assets/uploads/files/IU_73_UKR_2017_11_14_col%20(1)_2058.pdf) (дата звернення: 15.06.2018).

REFERENCES:

1. Vasylenko V. O. (2003) Antykryzove upravlinnia pidpryemstvom [Anticrisis management of the enterprise]. Kyiv: TSUL. 504 p.
2. Orel Yu. L. (2015) Netsyklichna kryza ekonomiky Ukraini v period z 2013 po 2015 roky: prychny vynyknennia ta shliakhy podolannia. [Non-cyclic economic crisis of ukrainebetween 2013 and 2015: causes and remedies] Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia : zb. nauk. prats.– Kharkiv: Vyd-vo KharRI NADU “Mahistr”, 2015. № 1 (47). pp. 275–279. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdy_2015_1_40.pdf. (data zvernennia: 21.07.2018).
3. Politychna encyklopediia / [redkol. : Ju. Levenec', Ju. Shapoval ta in.]. K.: Parlam. vyd-vo, 2011. – 808 p.
4. Systemna kryza v Ukraini: peredumovy, ryzyky, shliakhy podolannia: analitychna dopovid (2014) [Systemic crisis in Ukraine: preconditions, risks, ways of overcoming: an analytical report] / Ya. A. Zhalilo, K. A. Kononenko, V.M. Yablonskyi ta in. / za zah. red. Ya. A. Zhalila. Kyiv, Vyd-vo NISD. 132 p.
5. Mazur O.A. Ukrainska nauka – tsyfry i fakty. Mazur O. A. [Ukrainian nauka – tsyfry i fakty]. pp. 5–11. URL: http://www.nas.gov.ua/publications/books/series/9789660247048/Documents/2013_7/Nauka_Ukr_V7_2.pdf (data zvernennia: 21.07.2018).
6. Pozytyisia Ukrainy v reitynhu krain svitu za indeksom hlobalnoi konkurentospromozhnosti 2017–2018. [The position of Ukraine in the world ranking according to the Global Competitiveness Index 2017–2018]. URL: <http://edclub.com.ua/analytika/pozyciya-ukrayiny-v-reytingu-krayin-svitu-za-indeksom-globalnoyi-konkurentospromozhnosti-2> (data zvernennia: 15.06.2018).
7. Osnovni pokaznyky sotsialno-ekonomichnoho rozvytku Ukrainy. [The main indicators of social and economic development of Ukraine]. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/mp/op_u/op1217_u.htm (data zvernennia: 15.06.2018).
8. Ekonomichniy rozvytok Ukrainy 2017: dosiahnennia, nevdachi, perspektyvy. (2017) [Economic Development of Ukraine 2017: Achievements, Failures, Prospects]. Analitychnyi visnyk “INSIDE UKRAINE”. Hruden 13, no. 74. pp. 13–14. URL: [http://icps.com.ua/assets/uploads/files/IU_73_UKR_2017_11_14_col%20\(1\)_2058.pdf](http://icps.com.ua/assets/uploads/files/IU_73_UKR_2017_11_14_col%20(1)_2058.pdf) (data zvernennia: 15.06.2018).